

Нада Радужи

Институт за политичке студије, Београд

СРБИ ОД КОНСТИТУТИВНОГ НАРОДА ДО НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ*

Сажетак

У проучавању права и положаја националних мањина веома је важан мултидисциплинаран приступ, па с тим у вези демографска истраживања имају посебну улогу и значај. У раду је анализиран популациони развитак и положај Срба у државама насталим на простору бивше СФРЈ (Словенија, Хрватска, Македонија и Црна Гора) у којима су пре геополитичких промена и распада државе Срби представљали један од шест конститутивних народа, док данас чине националну мањину. Основни извор података у раду су званични пописи становништва имајући у виду да су бројност и етничка компактност основни демографски фактори који утичу на остварење права и слобода припадника сваке националне мањине. Мада је друштвени и правни положај српске мањине у постјугословенским државама одређен европским стандардима заштите права националних мањина, анализа указује на њихов мање или више неповољан положај на који, поред осталог, утиче и недовољно осмишљена политика земље матице.

Кључне речи: Срби, бивше југословенске републике, национална мањина, демографски развитак, положај, попис становништва.

СРБИ КАО НОВА НАЦИОНАЛНА МАЊИНА

Дезинтеграција СФРЈ и формирање нових држава 1990-их година имали су за резултат појачану националну стратификацију

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

и етничку нетолеранцију уз конфликте између већинског и мањинског становништва. Постјугословенске државе нису биле довољно спремне за поштовање права националних мањина, што је од почетка представљало препреку за њихову бржу и потпунију демократизацију. Непризнавање националних, верских, културних и језичких различитости водило је ка погоршању већинско-мањинских односа, па су положај, права и будућност етничких мањина на овим просторима постали неизвесни. Нове државе, због хетерогене етничке структуре становништва, морале су наћи одговарајући модус вивенди који би задовољио права свих етничких заједница уз истовремено прихватање концепта и уставног одређења као грађанске државе. При томе, било је неопходно, поред индивидуалних права, поштовати и извесна колективна права која се односе на националну посебност мањинских заједница. Као основна индивидуална права треба споменути: право изјашњавања као припадника одређене националне мањине, забрана свих облика дискриминације и равноправност у погледу уживања основних људских права и слобода, право на употребу свог језика у приватном и јавном животу и друго. Колективна права (која припадницима националних мањина омогућавају опстанак и развој као групе) значе да ова лица у заједници са другим члановима своје групе имају право на очување свог етничког, верског и језичког идентитета, право на неговање своје културе, оснивање и очување просветних, верских организација или удружења, право на одржавање веза са својом матичном државом, и друго. Колективна права углавном нису прихваћена као део данашње међународно-правне заштите мањина, али та врста заштите је у даљој прошлости имала значајну улогу, а и данас националне мањине се боре не само за индивидуална, него и колективна права. Дакле, упркос отпору да се отворено прихвати идеја колективних права, ипак постоје извесна права (нпр. у области образовања, културе, политике и сл.) чије делотворно коришћење подразумева да то буде «у заједници са другима» и ради чијег остварења се успостављају и посебне институције (Становчић, 2009).

У случајевима дезинтеграције јединствених мултиетничких држава, поред поштовања права већ постојећих мањина, отвара се и питање положаја тзв. нових мањина, односно оних припадника етничких заједница који су након сецесије остали одвојени од својих матичних народа и у новоформираним државама постали мањина. То се у Европи потврдило у прошлости приликом распада Аустроугарског и Османлијског царства и настанка нових националних држава на тим просторима, а у новијој историји у случа-

јевима дезинтеграције СФРЈ, СССР и ЧССР у којима су поједини делови «конститутивних народа» постајали «нова мањина». Поставило се питање како дефинисати статус грађана који не припадају већинском народу, а до тада нису имали ни положај националне мањине. Ова промена статуса која настаје као резултат изградње нових држава тешко је прихватљива за лица која су у бившој СФРЈ представљали један од шест конститутивних народа, да би се готово преко ноћи нашли у позицији националне мањине. За одређење појма «нова мањина», као и сваке мањине, посебно је важан однос између националности и држављанства. Наиме, још од Версајског споразума (1919. године) уживање мањинских права везано је за држављанство, односно постоје одредбе по којима се аутоматски утврђује држављанство страним држављанима припојеним новој држави. Дакле, држављанство је услов да једна етничка заједница стекне право да буде национална мањина, што важи и данас, па је с тим у вези за припаднике нових мањина веома важно да им буде признато право на држављанство у земљи у којој живе. Подела на старе и нове мањине имплицира да старе мањине имају дужу традицију у остваривању мањинских права, док нове мањине та права остварују тек од успостављања државне самосталности. Такође, сматра се да старе мањине боље и ефикасније остварују своја права, док нове мањине тек изграђују своје институције. У стварности, на једнак начин се третирају обе врсте националних мањина, па зато разликовање ових мањина има смисла само када се говори о политичком односу према мањинама.

Територија бивше СФРЈ подељена је под ударом супротстављених етнонационалистичких и територијалних захтева у ратним сукобима који су били праћени масовним присилним и добровољним миграцијама становништва. Лоши међуетнички односи, а нарочито заоштравање питања статуса мањина, нужна је последица прихватања етнонационализма као владајуће идеологије и праксе, па проблем мањина произилази из сукоба између идеала о етничкој хомогености државе, са једне, и реалности њене етничке хетерогености, са друге стране.

Срби су током дуге историјске прошлости били популационо најбројнији народ на југословенском геопростору, присутни у свим републикама бивше СФРЈ, са најдужом државотворном традицијом, највећом аутохтоном територијом, значајним природним и економским потенцијалима. Демографско кретање, а пре свега бројност и просторни размештај, имају значајног утицаја на положај српске мањине и реализацију њихових уставних права и слобода у постјугословенским државама. Регулисање положаја старих и

нових мањина представљало је озбиљан проблем, с обзиром да ове државе нису биле довољно спремне да спроводе принципе прокламоване у својим уставима, док су у исто време за решење новонасталих проблема имале стандарде развијених земаља неприлагођене сопственим економско-политичким околностима.

Број Срба у државама насталим дезинтеграцијом СФРЈ, на основу пописа становништва у тим земљама почетком XXI века, износи готово пола милиона (без Босне и Херцеговине).¹⁾ Демографска истраживања националних мањина проучавају квантитативне односе између етничких група, њихове карактеристике и специфичности, динамику већинско-мањинских односа у једном мултикултуралном друштву, при чему су пописни подаци од изузетног значаја јер се врло често остваривање права националних мањина везује за демографске факторе (бројност и етничка компактност), док декларисање о националној припадности је питање националне свести и самоодређења. У овом раду, демографска анализа о популационом кретању и положају Срба односи се на све бивше југословенске републике изузев Босне и Херцеговине будући да Срби у тој држави немају статус националне мањине, већ конститутивног народа и пуну једнакост са Бошњацима и Хрватима према Уставу Босне и Херцеговине на основу Дејтонског споразума (1995. године).

СРБИ У СЛОВЕНИЈИ

У поређењу са осталим државама које су настале на територији некадашње Југославије, Словенија има најхомогенији етнички састав становништва. Такође, и у бившој Југославији, Словенија је била етнички хомогена, али се степен хомогености смањивао у периоду после Другог светског рата захваљујући имиграцијама будући да је, као привредно најразвијенија република бивше СФРЈ, привлачила становништво из осталих република. До Другог светског рата у Словенији је живео мали број Срба и то су били потомци оних који су током XVI века бежећи од Турака населили Белу Крајину,²⁾ као и мањи број новопридошлих Срба (официри, држав-

1) По последњем попису који је одржан 1991. године, пре распада СФРЈ, у етничкој структури Босне и Херцеговине, Срби су чинили 31,2%, Муслимани 43,7%, а Хрвати 17,3%. У међувремену, из политичких разлога није спроведен нови попис становништва, а планиран је 2013. године, када ће се, између осталог, добити и подаци о етничким и миграционим карактеристикама становништва.

2) У етнолошкој литератури се наводи пример Беле Крајине где Срби живе преко 450 година и који су успели у великој мери да одрже свој национални идентитет, језик, веру и

ници и други). Према попису 1948. године, у Словенији је било 7,0 хиљада Срба, затим 11,2 хиљада или 0,8% укупног становништва 1953. године, да би попис 1961. године регистровао 13,6 хиљада (0,9%) припадника српске националности (табела 1).

Табела 1. Срби у Републици Словенији, 1948 - 2002

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Укупно становника	1391873	1466425	1591523	1727137	1891864	1965986	1964036
Срби (број)	7048	11225	13609	20521	42182	47911	39963
(%)	0,51	0,77	0,86	1,19	2,23	2,44	2,03

Извор: Књиге пописа становништва за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд.

У наредном периоду, а нарочито због интензивних имиграционих кретања почетком 1970-их година условљених већом могућношћу за запошљавање, Словенија је имала позитиван миграциони салдо, односно посматрано по националности, више досељених него одсељених Срба. Интензиван раст припадници српске националности забележили су у периоду 1971-1981, са 20,5 хиљада (1,2%) на 42,2 хиљада (2,2%) услед економских миграција ка Словенији из других република (а посебно из Босне и Херцеговине).³⁾ Имиграциони токови су се наставили, да би по последњем попису у заједничкој држави (1991), Срби забележили максималан број и удео (47,9 хиљада или 2,4%), па су после Хрвата (2,8%) чинили најзначајнију етничку заједницу у Словенији. При томе, оправдано се претпоставља да је тај број и већи јер међу лицима која су се у пописима декларисали као Југословени има доста Срба (најчешће они из мешовитих бракова), као и на основу подударности популационе динамике и територијалног размештаја Срба и Југословена (Спасовски и др., 1993). Распад СФРЈ, рат и национализам, мање могућности за запошљавање и други фактори узроковали су иселавање Срба из Словеније, што је заједно са негативним трендовима у демографском кретању, условило депопулацију српске националности.

обичаје. Међутим, Срби немају статус аутохтоног, већ алохтоног становништва, па им из таквог статуса не припадају мањинска права. Због депопулационих трендова српско становништво у Белој Крајини се смањило у последњих двадесет година скоро за трећину (у шест села на овом подручју остало је само стотинак Срба) (Огњановић, 1997).

- 3) Већина Срба у Словенији рођена је у Босни и Херцеговини (37,0%), затим у централној Србији (20,2%), Косову и Метохији (3,1%), Војводини (3,9%), Хрватској (5,1%), што упућује на закључак да се ради о класичним економским миграцијама (Комац, 1997).

Попис из 2002. године, спроведен у самосталној држави Словенији, регистровао је 1.964,0 хиљада становника, од чега 83,6% чине Словенци као матични народ, Срби по бројности представљају другу етничку заједницу (40,0 хиљада или 2,0%), затим Хрвати (1,8%), Бошњаци (1,1%) и остали. Међутим, без обзира на тај релевантан демографски фактор, у Уставу се наводи да је Словенија “држава свих својих грађана заснована на трајном и неотуђивом праву словеначког народа на самоопредељење”, и изричито се наводе само италијанска, мађарска и ромска мањина. Срби не уживају посебна мањинска права као што је то случај са италијанском и мађарском мањином које се третирају као аутохтоне мањине, а чији је број припадника знатно мањи (Италијана има око 3 хиљада, Мађара око 8,5 хиљада и Рома око 2,4 хиљада) и заједно чине само 0,6% становништва Словеније. Дакле, изван посебне уставне заштите остају припадници националних заједница који су у СФРЈ имали статус конститутивних народа. Будући да су на простору данашње Словеније Срби присутни од средине XVI века, са правом се могло инсистирати на уважавању релевантних историјских и демографских чињеница, односно на признању уставноправног статуса који је признат мађарској и италијанској мањини (Башић, 1997). Срби нису просторно концентрисани на једном подручју већ су расути у више општина (највише их је у Љубљану, Марибору, Цељу и Крању). Територијална дисперзија, као важан демографски фактор, уз остале разлоге, објашњава зашто није дошло до унутрашње хомогенизације српске популације, односно до ширег испољавања етничког идентитета.

Настанак самосталне државе Словеније отворио је питање држављанства за имигрантску популацију, јер се отежавањем или недобијањем права на држављанство припадници нових мањина искључују из мањинске заштите. Као најеклатантнији пример дискриминације представља чињеница да велики број држављана бивше Југославије (Срби, Хрвати, Бошњаци) који су живели у Словенији пре настанка самосталне државе, дуго чека на добијање држављанства и због тога не може користити мањинска права. Срби који су имали статус конститутивног народа, а чији су припадници на раду у Словенији, готово преко ноћи нашли су се у позицији припадника имигрантске економске заједнице (Гречић, 1997). Тако су са формирањем нове државе радикално се променили и услови очувања националног идентитета Срба. Словеначки језик је званичан језик (мађарски и италијански имају статус званичног језика у етнички мешовитим срединама), док српски језик губи друштвену вредност и ограничава се само на комуникацију између припадни-

ка српске етничке заједнице. Срби нису признати као национална мањина због чега су им ускраћена сва колективна права, што потврђују и пописни подаци по којима је број лица који су навели српски као матерњи језик (31,3 хиљаде) мањи од укупног броја Срба, што указује на процес асимилације.⁴⁾

Словенија је у повољнијем економско-политичком положају у односу на остале државе бивше федерације с обзиром на чињеницу да је и пре дезинтеграције СФРЈ била економски развијенија, да је била поштеђена ратних разарања, а да је данас и чланица Европске уније, па се с пуним правом очекује да после двадесет година од осамостаљења поштује концепт грађанске државе и права свих грађана без обзира на њихову националну, верску и језичку припадност.

СРБИ У ХРВАТСКОЈ

Хрватску одликује хетерогена етничка структура бимодалног типа, јер после Хрвата, други по бројности су Срби, док све остале етничке групе, па чак и оне које се могу сматрати аутохтоним, имају маргинални удео у укупном становништву (Мађари, Чеси, Италијани и други). Након распада бивше Југославије и стварања нове самосталне државе, Хрватска је постала знатно национално хомогенија. Анализа пописних резултата показује да по првом попису после Другог светског рата (1948.), припадници српске националности броје 543,8 хиљада (14,5%) (табела 2).

Табела 2. Срби у Републици Хрватској, 1948-2001

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2001
Укупно становника	3756807	3918817	4159696	4426221	4601469	4784265	4437460
Срби (број)	543795	588411	624985	626789	531502	581663	201631
(%)	14,47	15,01	15,02	14,16	11,55	12,16	4,54

Извор: Књиге пописа становништва за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд.

4) Усвајање другог језика најпре као говорног, а затим и као матерњег, указује на деловање етногенетских и асимилационих процеса. Појава алтерофоније условљена је малобројношћу и просторном дисперзивношћу етничких заједница, као и друштвено-политичким околностима. Временом, “спољни” језик постаје све више говорни језик, док се етнички језик задржава у комуникацији са сународницима и унутар породице. Мада је познавање званичног, службеног језика државе у којој живе несумњиво у интересу свих мањинских заједница, истовремено је неопходно, у циљу очувања сопственог националног идентитета, познавање свог матерњег језика (Радушки, 2005).

Популациони раст бележе све до 1971. године када је регистрован максималан број (626,8 хиљада), као резултат позитивног природног прираштаја који је био чак виши од републичког просека, јер су аутохтоне српске територије у овој републици биле претежно руралне. Отуда је и поред негативног миграционог салда српско становништво у Хрватској све до 1970-их година апсолутно расло.⁵⁾ У периоду 1971-1981, број Срба се смањује на 531,5 хиљада, а удео на 11,5%, што је резултат демографских варијабли (емиграције и опадање природног прираштаја), али и етничке мимикрије, тј. изјашњава Срба као Југословена.⁶⁾ Просторни размештај показује да је значајнија концентрација Југословена забележена у насељима српског етничког простора, у деловима источне и западне Славоније, Баније и Лике (од 10,0% до 25,0% или чак од 25,1% до 50,0% укупног становништва), док на просторима на којима припадници хрватске националности имају висок степен етничке хомогености евидентни су мањи удели лица декларисаних као Југословени (Спасовски и др, 1993). У попису 1991. године број Срба је повећан и износи 581,7 хиљада (12,2%), што је последица буђења националне свести и друштвено-политичких околности у којима је спроведен тај попис. У међупописном раздобљу 1991-2001, број Срба смањено се за готово две трећине (за око 380 хиљада) првенствено услед избегличких емиграција,⁷⁾ а затим неповољних демографских трендова (негативни природни прираштај), мешовити бракови, декларисање као Југословени или неопређени и друго. Према попису из 2001. године, регистровано је 201,6 хиљада Срба или 4,5%, док у етничкој структури становништва Хрватске остале

- 5) У периоду после Другог светског рата, Срби у Хрватској су имали негативни миграциони салдо, односно преко два пута више исељених у друге републике (претежно у Србију), него досељених у Хрватску. С обзиром да је Хрватска била економски развијеније подручје у СФРЈ, овакво одступање Срба од миграционог смера свих других националности у Хрватској (који су имали позитиван салдо) указује на етноцентричне миграције и изражене трендове етничке хомогенизације који су се одвијали преко миграција (Петровић, 1987.).
- 6) Број лица која су се декларисала као Југословени повећан је у периоду 1971-1981. године са 84,1 хиљада на 379,1 хиљада, односно са 1,9% на 8,2% у укупном становништву Хрватске. Поред Срба, категорија Југословена обухватала је и припаднике других етничких заједница, као и лица из национално хетерогених бракова. Такође, треба имати у виду да је тадашња политика СФРЈ сузбијала свако претерано изражавање националне припадности, па је било много оних који су се осећали Југословенима, а нарочито међу млађим и образованијим слојевима становништва.
- 7) У Србији је 1996. године, регистровано 617,7 хиљада избеглица (преко 92% су Срби), од чега је највише дошло из Хрватске (330,1 хиљада или 53,4%), а затим из Босне и Херцеговине (266,3 хиљада или 43,1%), док релативно мали број из Словеније (6,2 хиљада или 1%) и Македоније (2,9 хиљада или 0,5%). Према подацима УНХЦР из 2009. године, Србија са 86,3 хиљада избеглица је једина земља у Европи и пета у свету због тзв. протрахованог избегличког проблема, односно његовог дугог трајања и спорог решавања (Радушки, 2000).

мањинске заједнице партиципирају са око 0,5% (Бошњаци 0,5%, Мађари 0,4%, Италијани 0,4% Јевреји 0,5%), при чему је дошло до националне хомогенизације, односно повећања удела Хрвата као већинске нације (са 78,1% на 89,6%). Регионално посматрано, Срби су просторно хомогенизовани у Славонији као етнички хетерогеном подручју, где је њихов број након ратних догађања 1990-их година преполовљен.⁸⁾

У време свог осамостаљивања и ратних сукоба до 1995. године, Република Хрватска је формално-правно имала високо уређену законску регулативу о заштити права националних мањина. Устав Републике Хрватске (из 2000. године) конституише Хрватску као "националну државу хрватског народа и државу припадника аутохтоних националних мањина: Срба, Чеха, Словака, Талијана, Мађара, Нијемаца, Жидова и других који су њени држављани, којима јамчи равноправност с грађанима хрватске националности...". Регулисање положаја свих, како старих тако и нових мањина, а посебно српске мањине чији су припадници до тада имали статус конститутивног народа, покушало се решити доношењем Уставног закона о људским правима и слободама и о правима етничких и националних мањина (из 1992. године), али тај закон није био израз стварне унутрашње политичке воље да се реши мањинска проблематика, већ међународних притисака (Таталовић, 2002). Касније, испуњавајући један од важних услова за улазак у Европску унију, Хрватска је у значајној мери постигла мултикултуралну стабилност, регулисање положаја и боље остваривање заштите мањинских права. Донет је Уставни закон о правима националних мањина (2003. године), чије се одредбе заснивају на међународним правним стандардима, конвенцијама и законима које је Хрватска ратификовала, а у чијим основама су кључне идеје етничке толеранције и мирољубиве коезистенције. Дакле, проблем Хрватске није у домену постојећих закона него у њиховом недоследном спровођењу (Вукић, 2010). Српска мањина у Хрватској се објективно налази негде између интеграције и асимилације, с обзиром да процес повратка Срба и после 17 година избеглиштва није у потпуности завршен и одвија се отежано због немогућности за-

8) Национална структура Славоније је у протеклом периоду битно промењена као резултат демографских и недемографских фактора. Пре Другог светског рата (попис 1931. године) у Славонији је било 166,7 хиљада Срба (22,0%), да би први следећи попис (1948. године) регистровао 156,3 хиљада (20,0%) Срба. Наредни пописи показују следеће: 1953. године, 166,9 хиљада (20,2%), 1961. године, 182,1 хиљада (20,2%), 1971. године 186,7 хиљада (19,6%), 1981. године 149,2 хиљада (15,6%). По резултатима последњег пописа спроведеног у заједничкој држави СФРЈ (1991. године) пописано је 167,1 хиљада (17,1%), а 2001. године, 78,1 хиљада (8,8%) припадника српске националности (Лајић, Бара, 2010).

пошљавања, нерешеног питања станарских права, неисплаћених пензија, као и веома отежане интеграције у друштво. Према неким истраживањима спроведеним последњих година, Срби и Роми су националне мањине према којима Хрвати имају највећу социјалну дистанцу (Хрватић, 2004). Садашњи законски прописи формално не ускраћују Србима извесна колективна права, као што су право на властиту културу, на исповедање и практиковање властите религије, на слободну употребу језика и писма, право на образовање на властитом језику, и политичко представљање на локалном, регионалном и државном нивоу. Али, то се у пракси због њихове територијалне дисперзије ретко остварује будући да за разлику од предратне ситуације ни у једном делу Хрватске немају апсолутну или релативну већину. За Србе као колективитет најповољнија је ситуација у Вуковарско-Сремском округу, за коју важе посебне одредбе (на основу Дејтонског и Ердутског споразума), јер Срби учествују у власти, управи и полицији, али се суживот веома споро обнавља (Вукић, 2010.). Са уласком Хрватске у Европску унију (Хрватска ће постати пуноправна чланица 1. јула 2013. године) може се очекивати да ће се то позитивно одразити и на етничку ситуацију и положај српске мањине у Хрватској.

СРБИ У МАКЕДОНИЈИ

Македонију одликује бимодална етничка структура становништва (најбројнија етничка група су Македонци, а затим Албанци). До Другог светског рата српска популација је јачала захваљујући високом природном прираштају, а нарочито позитивном миграционом салду. Наиме, између два светска рата извршено је планско насељавање, колонизација српског становништва из разних делова Југославије, али је током Другог светског рата протеран највећи део колониста, као и аутохтоне српске популације. После рата комунистичке власти су забраниле повратак протераних Срба, што је оставило дугорочне негативне последице на њихов демографски развитак. Први попис после Другог светског рата из 1948. године, регистровао је само 29,7 хиљада Срба (2,6%), што је у вези са ратним страдањима и ратним миграцијама (табела 3).

Подаци показују пораст до 1980-их година, да би каснији трендови демографског развоја Срба у Македонији били знатно неповољнији у поређењу са укупном српском популацијом у СФРЈ, што је последица даљих емиграција, смањења стопе природног прираштаја, као и етничке мимикрије односно изјашњавања јед-

ног дела Срба као Југословени.⁹⁾ У Македонији је 1981. године живело 44,5 хиљада припадника српске националности (2,3%), и по бројности су представљали после Македонаца, Албанаца и Турака, четврту етничку заједницу. Непосредно уочи распада федералне Југославије, регистровано је 44,2 хиљада Срба (2,2%), а само три године касније (Македонија је 1994. године имала ванредни попис) број Срба се смањује на 39,6 хиљада (2%). Са аспекта територијалне концентрације, око 80% Срба живи у Скопској и Кумановској котлини, а у долини Вардара још око 13%.

Табела 3. Срби у Републици Македонији, 1948-2002

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Укупно становника	1152986	1304514	1406003	1647308	1909136	2033964	2022547
Срби (број)	29721	35112	42728	36465	44468	44159	35939
(%)	2,58	2,69	3,04	2,21	2,33	2,17	1,78

Извор: Књиге пописа становништва за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд.

После дезинтеграције и осамостављивања Македоније отворио се проблем положаја Срба и остваривање њихових људских и мањинских права. У македонском Уставу из 1991. године, који гарантује права и слободе грађана, постоје одредбе које се односе на права националности са циљем њихове равноправности и заштите етничког, културног и верског идентитета, али се не спомињу Срби. Наиме, Устав дефинише Македонију као „националну државу македонског народа у којој се обезбеђује потпуна једнакост њених грађана и трајна коегзистенција македонског народа са Албанцима, Турцима, Власима, Ромима и другим националностима које живе у Републици Македонији“. Дакле, у уставном тексту Срби се таксативно не наводе као националност, односно као припадници неке од споменутих “главних мањина”.

По последњем попису из 2002. године Македонија је имала 2.022,5 хиљада становника, од чега Македонци чине 1,3 милиона (64,2%), Албанци 509,1 хиљада (25,2%), Турци 77,9 хиљада (3,8%) Роми 53,9 хиљада (2,7%) и Срби 35,9 хиљада (1,8%), док остале

9) Од укупног броја лица која су се у бившој СФРЈ изјашњавала као Југословени, по попису 1981. године 36,2% отпада на Србију, 31,1% на Хрватску, 26,8% на Босну и Херцеговину, док је у Македонији изјашњавање за Југословене било од много мањег значаја (1,2%). У периоду 1971-1981. године, у Македонији је њихов број ипак повећан са 3,7 хиљада на 14,2 хиљада (са 0,2% на 0,6%), при чему територијални размештај Југословена показује да се зоне јаче концентрације ових лица у Македонији поклапају са зонама у којима су већи удели српске популације.

националности партиципирају појединачно испод 0,5%. У међу-пописном периоду 1991-2002, број Срба се смањило за око 15%, а разлози су исељавање (велики број запослених у некада савезној администрацији) и постепена асимилација. Имајући у виду демографске показатеље остаје нејасно зашто је маргинализовано присуство Срба на територији македонске државе, који су се због тога објективно нашли у неповољнијем положају у односу на остале мањине, а што се манифестује у свим областима друштвеног живота (образовање, култура, медији, итд.). Тако, неколико хиљада Срба нема македонско држављанство, образовање на српском језику похађа само стотинак ученика (до средине 1980-их година било их је преко 6,5 хиљада), а гимназија у Скопљу је укинута још 1986. године, постоји неколико основних школа у већим градовима (Куманово, Скопље), док у области културе нема ниједна српска институција, што све упућује на кризу националног идентитета и просец асимилације Срба (Вељковић, 2004).

Са распадом земље, македонски Срби су се нашли у неповољном економском и социјалном положају, а статус националне мањине стекли су тек уставним променама на основу тзв. Охридског споразума. Наиме, нови Устав Републике Македоније из 2001. године (донет после потписивања тог споразума), регулише уставно-правни статус Срба (таксативно су наведени у новом Уставу) чиме је омогућено да буду заступљени у Савету за међунационалне односе Собрања Македоније. То чини добру основу за брже решавање српског националног питања у Македонији, али је за то неопходно и веће ангажовање Србије као матичне државе.

СРБИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Етничка и конфесионална структура Црне Горе, и поред тога што је реч о релативно малом простору, веома је шаролика и у сталним променама. Због сплета историјских околности и политике која је вођена после Другог светског рата, становништво различитих религијских припадности у одређеним друштвено-економским и политичким приликама изјашњавало се по националном питању различито и поред тога што су им корени исти. Део становништва православне вере на територији Црне Горе и Србије некада се изјашњавало као Срби, а некада као Црногорци и поред тога што је реч о једном народу-српском" (Рудић, 1993). Питање етничке историје и српског рода Црногораца је у значајној мери исполитизовано, али обимна литература указује на "континуитет етничког опреде-

љења Црногораца и обликовањем српског етничког бића Црногораца у простору и времену" (Влаховић, 1993).

Промене у броју Срба у Црној Гори у пописима после Другог светског рата карактеришу знатне осцилације и одређене нелогичности које нису засноване на демографским трендовима, већ на променама у начину изјашњавања условљеном одређеним друштвено-политичким приликама. Треба истаћи да је у Црној Гори забележен најбржи популациони раст Срба на тлу бивше СФРЈ, али флукутирајући раст, јер су се од једног до другог међупописног периода наизменично смењивале врло високе и врло ниске стопе раста, па чак и негативне (табела 4).

Табела 4. Срби у Републици Црној Гори, 1948-2003

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2003
Укупно становника	377189	419873	471894	529604	584311	615035	620145
Срби (број)	6707	13864	14087	39512	19407	57453	198414
(%)	1,78	3,30	2,99	7,46	3,32	9,34	31,99

Извор: Књиге пописа становништва за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд.

Попис после Другог светског рата (1948), када су се Црногорци по први пут могли изјашњавати као посебан народ, регистровао је 6,7 хиљада (1,8%) Срба.¹⁰⁾ Демографски динамизам Срба након тога значајно варира у појединим раздобљима, јер је одлучујући утицај имала промена националног идентитета, док је деловање миграција и природног прираштаја било од мањег значаја. На пример, током 1960-их година број лица српске националности је порастао (за више од 25 хиљада), а број Црногораца се смањио (за око 28 хиљада). У периоду 1971-1981 забележено је драстично опадање броја Срба (а повећање Црногораца и Југословена),¹¹⁾ што

10) Попис из 1948. је од посебног значаја јер су се национално могли декларисати Македонци и Црногорци, што представља прво статистичко утврђивање њиховог броја на територији тадашње државе. По попису пре Другог светског рата (1921.), етничка структура могла се утврдити само посредно преко питања о матерњем језику и вероисповести, али ова два обележја нису укрштена тако да је група српскохрватског језика остала нерашчлањена, док се македонски језик није могао уписивати као одговор на питање о матерњем језику. Због тога, за Македонце и Црногорце статистички показатељи нису били расположиви. У попису 1931. године, питање о народности било је само формалне природе јер су сва лица јужнословенског етничког порекла исказивана као целина, док су остали наводили своју националну припадност (Радушки, 2007.).

11) У погледу популационе динамике, лица која су се декларисала као Југословени бележе велико повећање, са 10,9 хиљада (2,0%) у 1971. години, на 31,2 хиљада (5,3%) у 1981. години.

се може довести у везу са “етатистичким снажењем југословенске републике после Устава из 1974. године, па се већина етничких конвергита поново одлучује да буде државотворни народ-Црногорци” (Спасовски и др, 1993). Политичке промене које су претходиле распаду СФРЈ утицале су на значајни пораст броја Срба у наредном међупописном периоду (за готово три пута), а опадање броја Црногораца и Југословена. Попис из 1991. године региструје 57,5 хиљада Срба што је чинило 9,3% укупног становништва. Неравномеран раст и значајне осцилације резултат су специфичног односа српске и црногорске нације и самим тим промене приликом изјашњавања у погледу њихове етничке припадности, што указује на значај демографске варијабле која је често имала пресудан утицај на популационо кретање. Наредни попис, који је одржан 2003. године у Државној заједници Србија и Црна Гора, показао је да у Црној Гори од укупно 620,1 хиљада, Црногорци броје 267,7 хиљада (43,2%), а Срби 198,4 хиљада (32,0%), док од осталих националности релевантне уделе бележе Бошњаци (7,8%), Албанци (5,0%), Муслимани (4,0%) и Хрвати (1,1%). Интересантно је да се у погледу декларисања о матерњем језику, око 64% становништва Црне Горе изјаснило да говори српски језик.¹²⁾ На основу одржаног референдума из 2006. године, Црна Гора је независна и суверена држава, а 2007. године Скупштина је донела нови Устав, по коме је Црна Гора “грађанска, демократска, еколошка и држава социјалне правде, засноване на владавини права.” У преамбули Устава се наводи да “као слободни и равноправни грађани припадници народа и националних мањина који живе у Црној Гори су: Црногорци, Срби, Бошњаци, Албанци, Муслимани, Хрвати и други, привржени демократској и грађанској Црној Гори.” Службени језик је црногорски, док су ћирилично и латинично писмо равноправни, а у службеној употреби су још и српски, босански, албански и хрватски језик.

Након осамостаљења ове републике поставило се и питање адекватног регулисања права припадницима српске етничке заједнице. Иако је грађанска, Црна Гора де факто функционише као национална држава, а кроз одредбе о црногорском језику и статусу канонски непризнате Црногорске православне цркве, врши се својеврсна асимилација српског становништва, при чему Срби још увек немају признат статус националне мањине. “Тежња владајућих политичких елита јесте суштински везана за благу аси-

12) Према резултатима последњег пописа из 2011. године, у укупно 620.029 становника Црногорци партиципирају са 45%, Срби са 28,7%, Бошњаци са 8,7%, Албанци са 5%, Хрвати са 1%, итд.

милацију одређеног дела српског корпуса, а са циљем да осигура надполовично учешће Црногораца у укупном броју становника ове државе” (Ђукановић, 2007). Очување националне особености Срба у Црној Гори биће отежано у наредном периоду у условима када им још увек нису призната основна колективна права и када је њихов статус правно недефинисан. Истовремено, актуелне власти покушавају да оспоре добијање двојног држављанства из страха да ће многи од њих покренути питање добијања српског држављанства.

На основу компаративног прегледа демографског развитка и положаја Срба у државама насталим на простору бивше СФРЈ, може се видети да српска национална мањина у већини тих држава формално-правно много боље стоји него што је њен стварни положај. Тако, уставни и законски положај српске мањине у Хрватској и Македонији регулисан је у складу са међународним стандардима, али су у пракси суочени са већом или мањом асимилацијом, док је њихов статус у Словенији и Црној Гори прилично недефинисан. Припадници српског народа који живе у постјугословенским државама, фактички поставши тзв. нова мањина, још су у фази организовања у циљу потпунијег остварења мањинских права и побољшања свог положаја.

Nada Raduski

SERBS FROM CONSTITUENT PEOPLE TO NATIONAL MINORITY

Summary

Multidisciplinary approach is very important in studying rights and status of national minorities, and related to this demographic studies also have special significance. This paper analyzes population growth and the position of Serbs in the states founded on the territory of former Yugoslavia where, before the collapse of that state and geopolitical changes, they were one of the six constituent peoples but today they are national minority. The main data sources in this paper are the official population censuses, considering that the size and ethnic compactness are the main demographic factors that significantly affect the realization of the rights and freedoms of each minority. Although the social and legal status of the Serbian minority is determined by European standards of minority rights, the analysis points to their more or less unfavorable position which is, among other things, affected by under-designed politics of mother country.

Key Words: Serbs, status, national minority, demographic trends, post-yugoslav states, census.

ЛИТЕРАТУРА

- Башић, Г. (1997). "Положај етничких мањина у државама насталим на простору претходне Југославије", у: В. Петровић (ур.) *Срби у Словенији*, Београд, Светска српска заједница, 1-27.
- Ђукановић, Д. (2007). "Положај Срба у постјугословенским државама", *Нова српска политичка мисао*, 15 (3-4), 367-377.
- Гречић, В. (1997). "Положај Срба у Републици Словенији" у: В. Петровић (ур.), *Срби у Словенији*, Београд, Светска српска заједница, 64-68.
- Хрватић, Н. (2004). "Роми у Хрватској: од миграција до интеркултуралних односа", *Миграцијске и етничке теме*, 20 (4), 367-385.
- Комац, М. (1997). "Срби у Словенији" у: В. Петровић (ур.), *Срби у Словенији*, Београд, Светска српска заједница, 126-147.
- Лајић, И. и М. Бара. (2010). "Кретање броја Срба у Славонији и Хрватској тијekom XX. стољећа", у: Д. Бабић и Д. Жупарић-Илић (ур.), *Националне мањине као фактор стабилности у међународним односима Хрватске и Србије*, Загреб, Институт за миграције и народности, 39-65.
- Огњановић, Д. (1997). "Поглед кроз прошлост и виђење будућности Срба у Белој Крајини", у: В. Петровић (ур.), *Срби у Словенији*, Београд, Светска српска заједница, 103-112.
- Петровић, Р. (1987). *Миграције у Југославији и етнички аспект*, Београд, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије.
- Радушки, Н. (2007). *Националне мањине у Централној Србији-етничке промене и демографски развој*, Београд, Институт друштвених наука.
- Радушки, Н. (2005). "Језик као препознатљиво обележје националног идентитета", *Статистичка ревија*, LIV (1-4), 29-38.
- Радушки, Н. (2000). "Проблем избеглиштва у Србији као специфичан вид миграција и могућа решења", *Гласник* (5), 133-139.
- Рудић, В. (1993). "Етничка структура становништва Црне Горе после Другог светског рата", у: М. Спасовски (ур.), *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији*, Београд, Географски факултет, 210-235.
- Спасовски, М и сар. (1993). "Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата", у: М. Спасовски (ур.), *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији*, Београд, Географски факултет, 285-321.
- Становчић, В. (2009). "Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права, *Годишњак ФПН*, 495-497.
- Таталовић, С. (2002). «Положај националних мањина у Републици Хрватској», у: Г. Башић (ур.), *Демократија и националне мањине*, Београд, Центар за истраживање етничитета, 231-290.
- Вельковић, Д. (2004). «Битно погоршан положај Срба у Македонији», *Теме* XXVIII (2), 831-846.
- Влаховић, П. (1993). "Српски род Црногораца", у: М. Спасовски (ур.) *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији*, Београд, Географски факултет, 193-210.

Вукић, А. (2010). "Положај Срба у Хрватској у процесу придруживању Еуропској унији", у: Д. Бабић и Д. Жупарић-Иљић (ур.) *Националне мањине као фактор стабилности у међународним односима Хрватске и Србије*, Загреб, Институт за миграције и народности, 169-183.

Resume

The recent political changes in states founded on the territory of the former Yugoslavia have resulted in the profound changes in relation to minorities. The influence on the factual status of Serbian minorities in neighboring countries and other circumstances - demographic, political, legal, historical, etc. Out of Serbia, in former Yugoslav republics live nearly half a million persons belonging to Serbian nationality who have status of new national minority. Their social and legal status is defined according to European standards of minority protection. The analysis of their status point out unfavorable status of Serbian minorities. Reason for such unfavorable status can also be found in imprudent and unorganized policy of homeland country.

Based on comparative examination of demographic development and the position of Serbs in the states founded on the territory of former Yugoslavia, it can be concluded that in most states Serbian minority in legal terms is doing much better than their real position is. The constitutional and legal position of the Serbs as national minority in Croatia and Macedonia is regulated in accordance with international standards, but in practice they are facing assimilation, more or less, and their status in Slovenia and Montenegro is rather undefined. Members of Serbian nation living in post-Yugoslav states in fact became so called new minority and they are still in organizing phase in order to achieve full minority rights and improve their position. In addition to constitutional laws of those states, ratification of international documents plays an important role, as well as help from mother country to her people.

Bilateral treaties are the way for efficient protection of compatriots of mother country, as well as efficient mechanism for better integration of minorities in all fields of social life in territorial country. Minorities rights consisted in many bilateral treaties are next: right on ethnic identity, right to education, media rights, etc. Within the framework of cooperation between the post-Yugoslav states the question of minorities must be a priority, because the protection of minorities is no longer discretion but a necessity and obligation of every state.

* Овај рад је примљен 13. маја 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 5. јуна 2012. године.